

Runstenen U 109 från Bisslinge i Eds socken

En nyfunnen runstensteckning och något om namnet *Guðfast*

Av Magnus Källström

Namn och bygd 112 (2024), 59–76.

Magnus Källström, Swedish National Heritage Board, Stockholm/Visby: The runestone U 109 from Bisslinge in Ed Parish. A newly discovered runestone drawing and somewhat about the name *Guðfast*.

Abstract

The long-lost U 109 runestone from Bisslinge in Ed Parish, Uppland, has previously only been described in a collection of notes and a copper engraving by Johannes Bureus. Using a previously overlooked source from the second part of the 18th century, this article illustrates that the inscription can be completed with the name of the deceased, *Guðfast*. It has also been suggested that the U 110 fragment from the same location originally belonged to this stone. In addition, the article discusses the geographical distribution of the name *Guðfast* in the Viking Age and medieval sources. It explores the relationship with other names compounded using the element *Guð-*, resulting in the discovery of a previously overlooked woman's name *Guðfast* in the runic corpus.

Keywords: runestones, personal names, Viking Age, history of runology.

Runstenarna erbjuder en till synes outtömlig källa till kunskap om vikingatidens namnskick och då framför allt personnamnen. Eftersom det nästan alltid handlar om minnesmonument, där någon har rest en sten till minne av någon annan, innehåller de för det mesta minst två namn, men i regel betydligt fler. Varje nytt runstensfynd ger därför – om stenen är någorlunda oskadad – ofta ett nytt bidrag till den vikingatida namnskatten. Intressanta upptäckter görs emellanåt också i arkiven, där tidigare förbisedda avbildningar och uppteckningar av numera försvunna inskrifter kan bidra med nya upplysningar (se t.ex. Källström 2008, 2023a, 2023b).

Från Bisslinge, som ligger på Edssjöns södra strand i Eds socken och dagens Upplands Väsby kommun, finns i det första bandet av Upplands runinskrifter (UR) tre runstenar upptagna. En sitter inmurad inuti en källare (U 108), en annan fanns på 1600-talet vid gården men är sedan länge försvunnen (U 109),

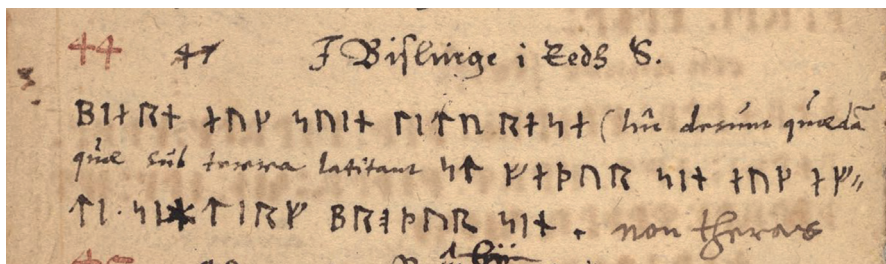

Fig. 1. Johannes Bureus återgivning av inskriften på runstenen U 109 i handskriften F.a. 6 (KB). Foto: KB.

en tredje utgörs av ett fragment som först 1939 uppmärksammades i en terrassmur i trädgården (U 110).

Den numera försvunna runstenen U 109 behandlas mycket kortfattat av Elias Wessén i UR (1 s. 156) och beskrivningen bygger uteslutande på Johannes Bureus uppgifter. Förutom ett par uppteckningar av inskriften med runor i handskrifterna F.a. 5 och F.a. 6 är stenen också avbildad på ett kopparstick i handskriften F.f. 6 (nr 43). Platsen uppges i F.a. 6 (s. 50, nr 44, se fig. 1) vara »I Bislinge i Eedh S.», medan kopparsticket (fig. 2) är försett med överskriften: »Edz sochn wid Bisslinge Byen.»¹

I UR (1 s. 156) återges inskriften på följande sätt efter uppteckningen i F.a. 6:

biarn auk suin litu rasa... st faþur sin auk afti · sihtirf broþur sin

Biörn ok Svæinn letu ræisa ...[-fa]st, faður sinn, ok æftir Sigdiarf, broður sinn.

»Björn och Sven läto resa ... -fast, sin fader, och efter Sigdjärv, sin broder.»

Efter ordet **rasa** har Bureus antecknat »hic desunt quædam quæ sub terra latitant». Det som saknas i uppteckningen har alltså varit dolt under marken och den raka avslutning som stenen har nedtill på kopparsticket är följaktligen inte en brottkant utan markerar markytan. Av faderns namn har bara de två sista runorna varit synliga. Wessén gissar att det har rört sig om ett namn på *-fastr*, även om det ju teoretiskt sett också kan ha handlat om namn som exempelvis *Æistr* eller *Tafæistr*.

Om man får tro Bureus uppteckning i F.a. 6 (fig. 1) ska inskriften nästan helt ha saknat ordskillnad, vilket är förhållandevis ovanligt i senvikingatida runinskrifter. Kopparsticket återger i stort sett samma läsning förutom att ordet *æftir* här har formen **ifti** med en inledande *i*-runa och att kryssformiga skilje-

¹ Enligt Wessén (i UR 1 s. 155) ska i renskriften F.a. 5, där inskriften finns upptagen (s. 37, nr 93), ordet »byen» ha funnits på en inklitrad lapp, som nu verkar saknas på detta ställe i handskriften.

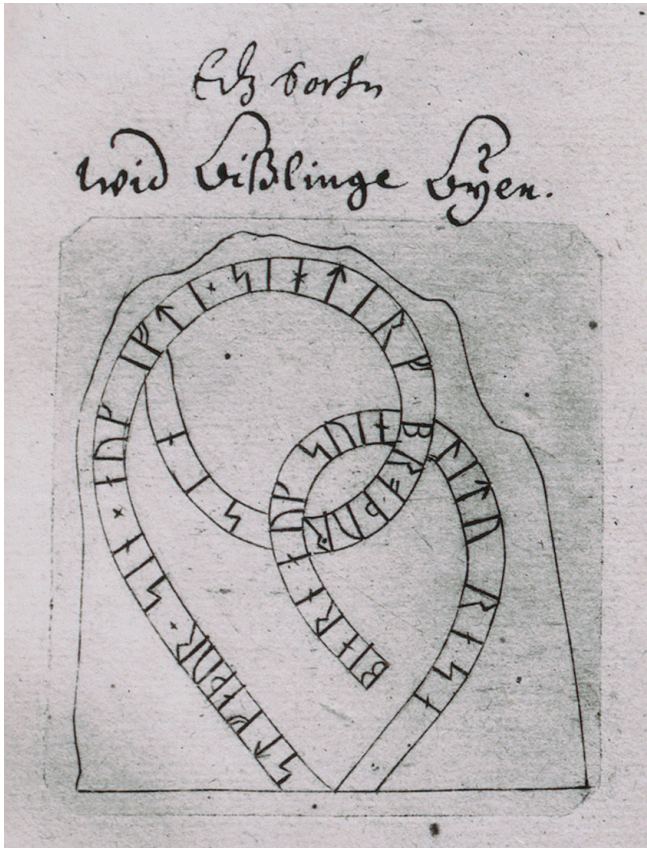

Fig. 2. Johannes Bureus kopparstick av U 109 i F.f. 6 (KB). Foto: ATA.

tecken förekommer på tre ställen (fig. 2). Bureus kopparstick är som bekant inte stuckna av honom själv, utan utförda av kopparstickaren Sigismund Vogel inför ett planerat verk om svenska runstenar som Bureus sysselsatte sig med mot slutet av sitt liv. Sammanlagt lär mer än två hundra plåtar ha framställts och en stor del av dessa finns fortfarande bevarade och förvaras i Riksantikvarieämbetets arkiv. (Om detta arbete se vidare Svärdström 1936 s. 15 ff. och Norris 2016 s. 422 ff.)

Enligt Svärdström (1936 s. 16) återfinns många av de avbildade runstenarna också »som handteckningar i F a 10:1 och F a 10:2». Detta är dock inte hela sanningen. För ett par år sedan uppmärksammade jag av en tillfällighet att det i ett interfolierat exemplar av träsnittssamlingen Bautil (Göransson 1750) med signum F.m. 65 i KB finns en hel del inklistrade originalteckningar, som har utgjort de direkta förlagorna till dessa kopparstick. Det nämnda exemplaret

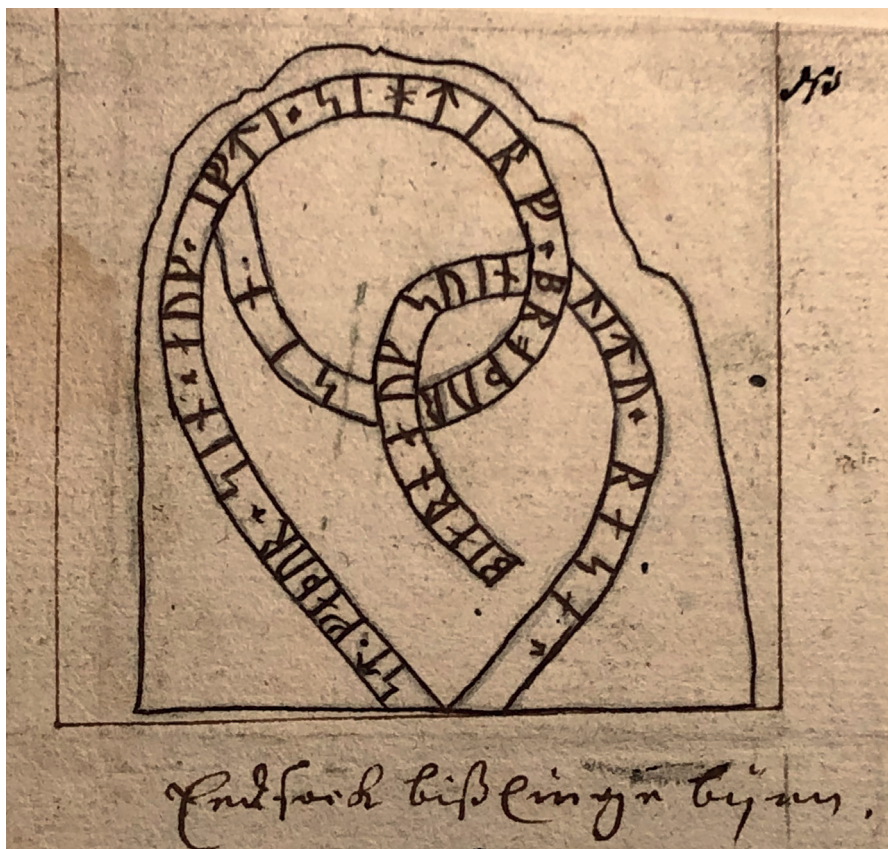

Fig. 3. Den inklistrade teckningen av U 109 i F.m. 65, som sannolikt är utförd av Jonas Håkansson Rhezelius. Efter original i KB.

har tillhört antikvarien Nils Wessman (1712–1763), men verkar med undantag för de där förekommande avbildningarna av skånska runstenar inte alls ha använts av runforskningen. Sammanlagt rör det sig om ett sextiotal förlagor till de nämnda kopparsticken. De flesta härrör från Bureus själv, men några måste av stilen att döma vara utförda av hans medhjälpare Jonas Håkansson Rhezelius. I några fall har Bureus dessutom bearbetat och renritat teckningar av Rhezelius.

På den interfolierade sidan efter s. 40 finns en teckning av runstenen U 109, som är försedd med påskriften »Eed soch bissslinge byen» (fig. 3). Enligt teckningen ska stenen ha burit följande inskrift:

biarn auk suin litu + rasa × ...st • faþur × sin × auk + ifti × sihtirf × broþur sin •

Uppenbarligen handlar det om den direkta förlagan till Vogels kopparstick. Teckningsmanéret är inte Bureus utan liknar mer Rhezelius och det kan i så fall röra sig om en självständig avbildning, vilket också kan förklara varför teckningen liksom kopparsticket har läsningen **ifti** i stället för Bureus **afti**. Dessutom ser det ut som om inskriften till största delen har varit orduppdeldad med övervägande kryss- eller korsformiga skiljetecken, av vilka bara ett fåtal av någon anledning har kommit med på kopparsticket.

Att få tillgång till en originalteckning i stället för en avbildning som har gått genom kopparstickarens händer är ju naturligtvis mycket tacknämligt. Av ännu större intresse är att det på samma sida finns en anteckning gjord av bokens ägare Nils Wessman (se fig. 4):

NB. 1760. röides hagen mitt emot stora byggningen, twärt öfwer gården i Bisslinge, då det stycket som fattas i denna steen fans igen och lästes namnet Gudfa därpå, hwar till de 2de Runorne **h↑** höra, at fadrens namn blir Gudfast.

Rimligtvis har det rört sig om den nedre delen av stenen som på 1600-talet befann sig under marken och som då var oåtkomlig. Anteckningen ger också en uppfattning om stenens ursprungliga plats, som alltså var i en hage mitt emot huvudbyggnaden i Bisslinge. Enligt en karta från 1769 (LSA A20-3:1, se fig. 5) fanns på huvudbyggnadens sydsida och strax söder om gårdsplanen då en trädgård (nr 10 på kartan). Kanske var det i samband med att denna trädgård anlades som fotstycket kom i dagen. Åtminstone skedde ett ägarbyte just år 1760, då en Peter Niclas Gramstorff övertog gården (Söderberg 1967 1 s. 76).

Genom Wessmans anteckning får vi veta att det defekta namnet på runstenen har varit *Guðfastr*. Wesséns gissning att runorna **st** utgjorde slutet av ett sammansatt namn på *-fastr* har alltså visat sig vara riktig. Tyvärr återger Wessman den nytillkomna delen av namnet bara med latinska bokstäver, vilket gör att vi inte helt säkert kan avgöra om den inledande runan har varit **k** eller **g**. I äldre antikvarisk litteratur translittererades runorna inte alltid på ett konsekvent sätt, utan man valde gärna det alternativ som låg närmast runans antagna ljudvärde i det aktuella ordet. Runan **ʃ** kunde alltså återges med såväl *k* som *g* beroende på sammanhanget. Att initialt */g/* återges med den stungna runan **g** är under vikingatiden förhållandevis ovanligt (se Lagman 1990 s. 95, 175 ff.) och det är därför kanske troligast att det har stått **kupfast** på stenen. Så länge vi inte har en uppteckning med runor är det dock säkrast att behålla Wessmans **G** och återge namnet som **gupfast**.

Tack vare den nu uppmärksammade anteckningen har vi fått ett fullständigt namn på den som runstenen U 109 har tillägnats, men det går faktiskt att komma ytterligare en bit med denna inskrift. När Elias Wessén besökte Bisslinge i samband med fältarbetena för Upplands runinskrifter fick han upplysningar om ett tidigare okänt runstensfragment, som sedermera fick beteck-

Nr. 1760. nådsk pågav mitt nuot / Rone
 byggningen, tecknat öfver spindne
 i Bisslinge, så det siges som fattal
 i denna plan som sigar av luffet
 namnet Gudså dörge, somer lue
 de Lue Runorne 4T för, ut förord
 riket om den Gudsfast.

Fig. 4. Nils Wessmans anteckning från 1760 om U 109 i F.m. 65. Efter original i KB.

Fig. 5. Detalj ur geometrisk karta över Bisslinge från år 1769 (LSA A20-3:1).
Foto: Lantmäteriet.

ningen U 110. Han skriver (UR 1 s. 156): »Sommaren 1939 omtalade fru Tora Nordström-Bonnier vid mitt besök på Bisslinge, att det fanns ett litet stycke av en runsten i en terrassmur i trädgården. Fragmentet var av grå granit, 0,43 × 0,30 m.»

Inskriften återger Wessén (ibid.) på följande sätt:

...-tan × ift...

... [s]tæin æft[ir] ...

»... sten efter ...»

Av planschen i UR (1 pl. 69), som bygger på ett fotografi av Harald Faith-Ell från 1939 (se fig. 6), framgår det tydligt att det framför den första **t**-runan inte har funnits några spår av någon runa. Det inledande ordet bör alltså i stället återges som ...**tan**. Dessutom ser det ut som om det vid den övre kanten finns den nedre delen av ett par runor, som har varit placerade utanför slingan och som förslagsvis kan läsas **bū**.... Dessa är dock inte alls omnämnda i texten.

Wessén framhåller att »[d]et förefaller icke alldeles uteslutet, ehuru föga sannolikt, att fragmentet kan ha hört samman med den av Bureus avbildade runstenen (U 109)». Denna slutsats är inte så märklig. Till skillnad mot avbildningen av U 109 är fragmentet prytt av flera mindre slingor och har ett tydligt kryssformigt skiljetecken, vilket ju stenen enligt Bureus uppteckning helt skulle ha saknat. Nu vet vi att sådana har funnits och att de dessutom i flera fall just har haft formen av ett kryss. Dessutom svarar ju texten [s]tæin æft[ir] »stenen efter» exakt mot de ord som vi saknar på U 109. Givetvis är det inte nödvändigt att runföljden ...**tan** har återgett just ordet *stæin*. Det skulle också kunna handla om namnet *Dan* eller kanske slutet av det längre *Halfdan*, men det faktum att prepositionen æft[ir] följer direkt därpå talar i första hand för den traditionella tolkningen.

Anmärkningsvärt är att ordet *stæin* måste ha haft formen [s]**tan**, alltså med diftongen /æi/ återgiven med enbart runan **a**. Detta har också varit fallet med verbet *ræisa* på U 109 som ju både Bureus och Rhezelius har läst som **rasa**. En sådan beteckning tillhör inte de allra vanligaste sätten att återge diftongen /æi/ och är ett starkt argument för att U 110 har varit en del av U 109. Runföljden ...**tan** bör då ha följt direkt efter ordet **rasa** på U 109. Det nu bevarade fragmentet kan i så fall ha tillhört den del av stenen som enligt Wessman grävdes upp i hagen vid Bisslinge 1760. Denna del måste i så fall senare ha slagits sönder och återanvänts i en terrassmur i trädgården, vilket tyder på att resten av stenen kan ha rönt samma öde. Anordningen av runslingorna på U 109 skulle stämma mycket bra med ett sådant antagande, även om man måste anta att Rhezelius har stiliserat sin teckning och underlåtit att ta med de mindre slingor som i så fall även måste ha funnits på denna del av stenen.

Fig. 6. Fragmentet U 110 från Bisslinge. Foto: Harald Faith-Ell 1939 (ATA).

Om U 109 och U 110 verkligen har tillhört samma sten kan den samlade inskriften nu i stället återges på följande sätt:

[**biarn auk suin litu + rasa** ×] ...**tan** × **ift**... [**gupfast · faður × sin × auk + ifti**
× **sihtirf × broður sin ·**] | **þu**...

*Biörn ok Svæinn létu ræisa [s]tæin æft[ir] Guðfast, faður sinn, ok æftir Sigdiarf,
bróður sinn ...*

»Björn och Sven lät resa stenen efter Gudfast, sin fader, och efter Sigdjärv, sin broder ...»

Huruvida faderns namn har haft formen **gupfast** eller **kupfast** går inte att avgöra med de nu tillgängliga källorna, inte heller om den andra förekomsten av ordet *æftir* har inletts med en **a**- eller **i**-runa. Om fragmentet U 110 har tillhört stenen framstår det senare alternativet som något troligare, även om **afti** representerar en svårare läsart. Hur de nytillkomna runorna **þu**... ska uppfattas är högst osäkert. Närmast till hands ligger väl att tänka på ordet *bōandi*, som kan ha ingått i en apposition motsvarande den på U 121 *bōanda Ingibōru* »Ingetoras make» eller som kanske har inletts ett berömmande epitet liknande det på U 56: *bōndi gōðr, byggi ī Ulsundi* »en god bonde, bodde i Ulvsunda». Ett tredje alternativ är att det kan ha handlat om en form av verbet *bōa* 'bo'.

Kombinationen av **rasa** och **stan** uppträder i åtminstone sju vikingatida runinskrifter: två i Södermanland (Sö 128, Sö 203) och fem i Uppland (U 421, U 590, U 599, U 749, U 770). Tre av dessa (Sö 203, U 749, U 770) är utförda av runristaren Balle, som även har använt skrivningen **stan** i ytterligare tio inskrifter. U 599 är signerad av runristaren Torfast, medan ristaren bakom U 590 sannolikt har burit namnet Östen (se Källström 2007 s. 128). U 421 bör som Per Stille (1999 s. 168 not 14) har framhållit vara ett verk av Torgöt Fotsarve.² Att döma av runformerna och ornamentala detaljer på fragmentet U 110 kan stenen knappast ha varit utförd av någon av dessa ristare.

Namnet *Guðfastr* tillhör den stora gruppen av namn sammansatta med adjektivet *fastr* 'fast, stark', som uppträder som både förled och efterled i såväl mansnamn som kvinnonamn. Redan Wessén (1927 s. 101) konstaterade att dessa namn tillhörde »de för det centralsvenska området mest typiska personnamnen» och att de utgjorde »ett mycket betydande inslag» i det uppländska namnförrådet, samtidigt som de var sparsamt belagda i övriga Norden.

Just *Guðfastr* verkar ha varit ett förhållandevis vanligt namn. I NRL (s. 85 s.v. *Guðfastr*) upptas 19 belägg från vikingatida runinskrifter, samtliga från Sverige. Av dessa är inte mindre än 11 uppländska. Trots att det handlar om ett

² Detta framgår förutom av de typiska runformerna och ornamentala drag som t.ex. korstypen även av den för honom typiska skrivningen **efta** för *æftir*. Formen **rasa** finns också belagd på den av Torgöt signerade U 746.

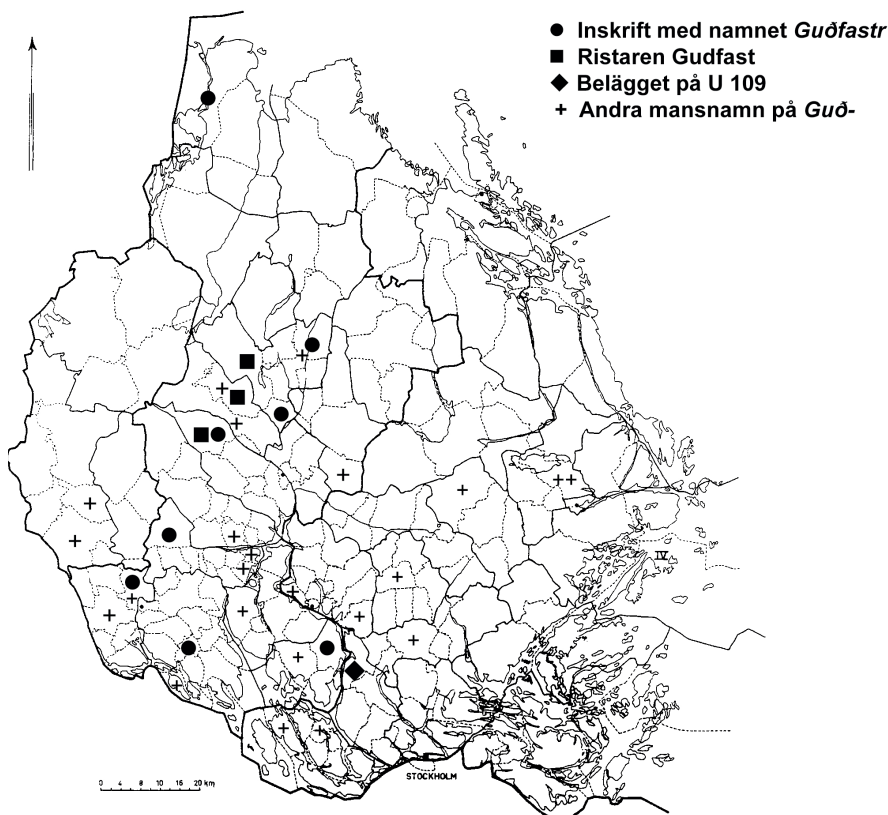

Fig. 7. Fördelningen av runbelägg för namnet *Guðfastr* och andra mansnamn på *Guð-* i Uppland. Karta: förf.

variationsnamn av vanlig typ uppvisar detta namn en speciell spridning och det uppträder framför allt i landskapets västra och norra delar (se fig. 7). Det bör dock framhållas att tre av beläggen (U 918, U 1054, U 1116†) avser en och samma person, nämligen en runristare som var verksam i området norr om Uppsala. En av dessa stenar (U 918) står vid Blacksta i Jumkils socken och är ristad av Gudfast till minne av hans son Kättilmund. Vid samma bebyggelse finns ytterligare en runsten, U 919, som enligt inskriften är rest av Gudfast och Trond efter fadern Hals. Anknytningen till Blacksta ger goda skäl att tro att det handlar om samme Gudfast, som i så fall finns representerad på fyra av de uppländska runstenarna. U 919 är dock inte ristad av Gudfast, utan signerad av en runristare Tord. (Om ristaren Gudfast och hans verksamhet, se vidare Källström 2007 s. 273 ff.)

Det nu nytillkomna belägget för *Guðfastr* på U 109 är tillsammans med det som finns på den försvunna U 606 från Västra Ryds kyrka det enda av de uppländska runbeläggen som tillhör det gamla Attundaland. Beläggen utanför Uppland kommer från Småland, Öland, Östergötland, Södermanland och Jämtland. Flest är exemplen i Småland (3 belägg), följt av Södermanland (2 belägg), medan övriga landskap har ett belägg vardera. Det jämtländska exemplet finns inte oväntat på Frösöstenen (J RS1928;66), Jämtlands enda runsten, rest av *Austmaðr, Guðfastar sunn* »Östman, Gudfasts son», som lät kristna Jämtland.

Det sistnämnda belägget har väckt ett visst intresse, eftersom man genom det har försökt bestämma Östmans härkomst. Hos Lind (sp. 371 f.) anføres namnet på Frösöstenen som det äldsta västnordiska belägget på fvn. *Guðfastr* (»omkr. 1050») samtidigt som det påpekas att »samtliga yngre bärare av detta namn» är från Jämtland. Senare (Lind. Suppl. sp. 320) har han tillfogat två belägg från Norge, vilka dock båda är så sena som 1520. Nils Ahnlund (1947 s. 5) tillägger att namnet *Gudfast* »så vitt man vet» har levt längre kvar i Jämtland än på annat håll och han nämner särskilt en Erik Gudfastsson (född 1797) i Myckelgård i Mörsil, som vanligtvis kallades *Erik Gufassa* eller *Gufassen*. Han betonar också (ibid.) att namnet »visar stark anknytning till såväl Jämtland som 1000-talets Uppland» och att Östman Gudfastsson »genom sin ätt och sitt ursprung representerar en förbindelseled mellan dessa landsändar» (jfr även Williams 1996 s. 52 ff.).

De svenska medeltidskällorna visar vid första anblick en annan spridning av detta namn än runinskrifterna. Enligt SMP (2 sp. 331 f.) finns fsv. *Gudhfast* representerat i Skåne, Halland, Småland och Dalarna, men framför allt i Jämtland. Att namnet verkar saknas i Mellansverige liksom i Götalandskapen beror på att det här antagit formen *Gudhvast* och därför i stället redovisas under denna uppslagsform (sp. 408 ff.). Ett intressant konstaterande är att de uppländska beläggen för detta namn samtidigt har en tydlig dragning mot de norra delarna av landskapet. I 1312 års markgäldslängder från Norduppland förekommer det i inte mindre än nio av socknarna: (Öster-)Våla, Vendel, Huddunge, Alunda, Morkarla, Västland, (Öster-)Lövsta, Hållnäs och Valö, medan ett par andra medeltida belägg kan knytas till andra nordligt belägna socknar som Viksta (1343) och Tierp (1413). De belägg som har anknytning till Attundaland inskränker sig till en Gudvast (dat. *Gudhwasto*) som tilldöms gods i bl.a. Östuna socken (1309, SD 2 s. 569, SDHK 2283) samt en *Gudhuastus de Sudhirby* (1343, SD 5 s. 106, SDHK 4777) som uppträder som faste rörande jord i Skå socken och där Söderby troligen avser en bebyggelse på Mälaröarna (i Lovö eller Munsö sn; i DMS 1:7 s. 169 förs den till Lovö, på s. 121 med tvekan till Munsö). Även om källäget säkert kan spela en roll, påminner namnets medeltida utbredning i Uppland om den som förekommer på runstenarna. Vi har här i så fall ett exempel på hur en vikingatida namngivningstradition har fått sin fortsättning långt in i medeltid.

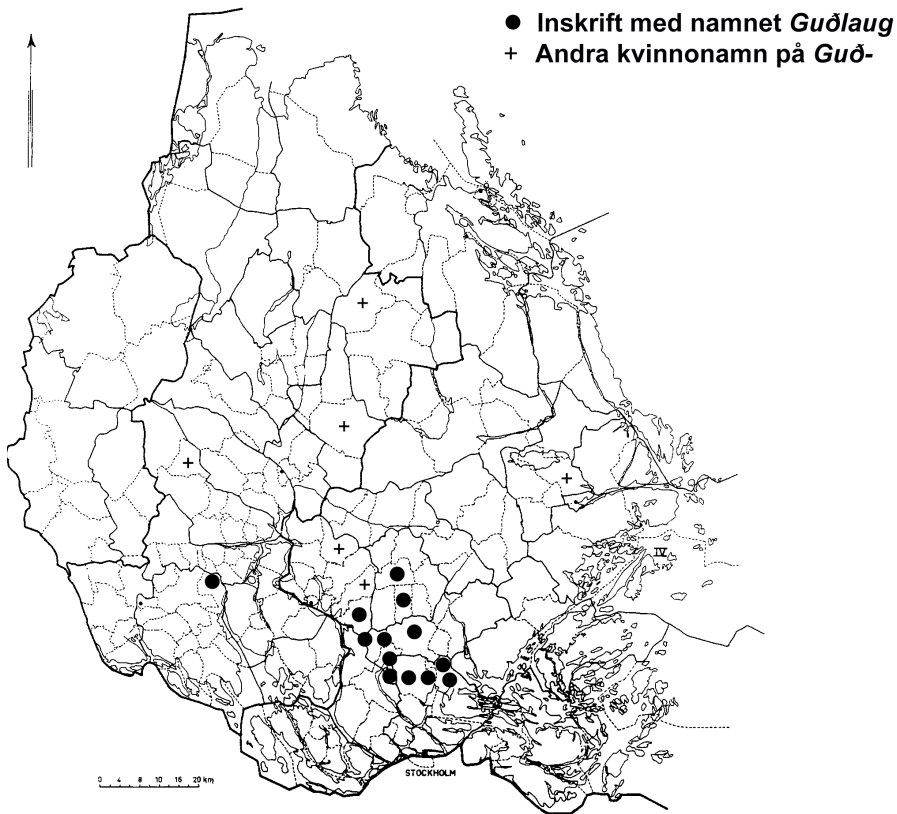

Fig. 8. Fördelningen av runbelägg för namnet *Guðlaug* och andra kvinnonamn på *Guð-* i Uppland. Karta: förf.

Varför namnet *Guðfastr* inte tycks ha nått samma popularitet i den östra delen av landskapet är inte lätt att säga. Namn på *-fastr* är annars vanliga här och inte heller förleden *Guð-* tycks ha undvikits. Samtidigt kan det noteras att de namn som är sammansatta med denna förled till stor del utgörs av kvinnonamn, framför allt genom de talrika beläggen på *Guðlaug*, som har en tydlig tyngdpunkt i denna del av Uppland (12 av 13 uppländska belägg uppträder här inom ett mycket begränsat område, se fig. 8).

Frågan är om denna geografiska fördelning mellan *Guðfastr* och *Guðlaug*, som av runbeläggen att döma har varit de populäraste sammansättningarna med *Guð-* i Uppland, beror på tillfälligheter eller om den ska tillskrivas en djupare mening. En tanke är att namnleden *Guð-*, även om den har ett förkristet ursprung, under missionsskedet i Uppland företrädesvis kom att tillskrivas

Tabell 1. Namn på *Guð*- på de uppländska runstenarna fördelade på mans- och kvinnonamn och sorterade efter stilbestämningarna i Samnordisk runtextdatabas. Även mer osäkra stilbestämningar (märkta med frågetecken i databasen) har medtagits. När ristningar har karakteriserats som övergångsformer (t.ex. Pr 3–4), har de i tabellen förts till den senare stilgruppen.

	RAK	Pr 1	Fp	Pr 2	Pr 3	Pr 4	Pr 5	Obest.
<i>Guðbiörn</i>				1		2		
<i>Guðfastr</i>				1		8	1	2
<i>Guði</i>				1				
<i>Guðlæifr*</i>						1		
<i>Guðmarr</i>	1				1			
<i>Guðmundr</i>	1	1				2		
<i>Guðrīkr</i>	1		1	2		2		1
<i>Guðstæinn</i>						2		
<i>Guðvarr</i>					1			
<i>Guðvēr</i>			1					
<i>Guðfrīðr</i>		1						1
<i>Guðlaug</i>		2		1	5**	3	1	
<i>Guðrūn</i>					1			
<i>Guðvi</i>						1		
<i>Guðvǫr</i>	1							
<i>Guðælfr</i>						1		
Summa:	4	4	2	6	8	22	2	4

* Belägget nom. **kuplef** på U 595 har inte medtagits, eftersom detta är en medeltida inskrift och en imitation av en vikingatida runsten (stilbestämd som »Pr 3?» i Samnordisk runtextdatabas).

** Hit har räknats U 141† som saknar stilbestämning i databasen, men som av äldre avbildningar att döma tillhör Pr 3 (även parsten till U 133 som har denna stilbestämning). Beläggen avser en och samma person.

en kristen innebörd och att det därför tog några generationer innan den vann popularitet.

Ställer man förekomsten av dessa namn i relation till vad vi vet om åldern på de uppländska runstenarna baserad på framför allt den kronologi som har upprättats av Anne-Sofie Gräslund (se t.ex. Gräslund 2006, jfr Källström 2007 s. 64 ff.) går det att göra vissa iakttagelser (se tabell 1). Namn på *Guð*- finns visserligen på de allra tidigaste uppländska runstenarna, de s.k. oornamente-

rade stenarna som restes i början av 1000-talet (motsvarande Gräslunds stilgrupp RAK), men beläggen inskränker sig till två namn: *Guðríkr* på U 355† och *Guðmarr* på U 512.³ I den därpå följande gruppen med runstenar med enklare djurornamentik (Gräslunds stilgrupp Pr 1) förekommer namn som *Guðlaug* (U 238, U 430), *Guðfríðr* (U 474) och *Guðmundr* (U 785). Ytterligare några namn kan knytas till de stilgrupper som antas tillhöra 1000-talets första hälft (Fp och Pr 2), men huvuddelen tillhör de sena stilgrupperna Pr 3 och Pr 4, som dateras till 1000-talets senare hälft. Beläggen för namn på *Guð-* är i de sena stilgrupperna Pr 3–5 dubbelt så många som i de tidiga (32 gentemot 16). Denna typ av ristningar är också dominerande i de västra och norra delarna av Uppland.

Av de nu 12 beläggen på *Guðfastr* har bara en sten (U 606† i Västra Ryds kyrka) bestämts som Pr 2, medan övriga tillhör stilgrupperna Pr 4–5, dit U 109 förmodligen också ska räknas. Många av de personer som förekommer på dessa stenar måste ha fötts först efter att kristendomen hade blivit mera allmän i Uppland. Det är frestande att tänka sig att man i de namn där den senare leden utgörs av ett adjektiv också har velat läsa in en mening i namnet som helhet och det gäller ju inte minst namn sammansatta med *-fastr*, där ju betydelsen måste ha varit helt genomskinlig.

Det kan i detta sammanhang också vara värt att uppmärksamma att ett av beläggen på *Guðfastr* (**kupfast** U 836 Alsta, Nysätra sn) saknar ändelse trots att det står i nominativ och därför teoretiskt sett skulle kunna återge ett kvinnonamn **Guðfast* (*-föst*). Någon sådan tolkning har mig veterligen aldrig övervägts, kanske för att namnet står mitt i en sekvens av fyra mansnamn: **kisl hulfastr kupfast styrfastr þorkisl** *Gīsl*, *Holmfastr*, **kupfast**, *Styrfastr*, *Þorgīsl*. Dessa har rest stenen efter sin fader och man har uppenbarligen utan vidare utgått från att det handlar om fem bröder. Det märkliga är att två av bröderna har namn på *-fastr* och att dessa återges med ändelsen *-r*, vilket borde vara ett tecken på att **kupfast** ska uppfattas annorlunda. U 836 är osignerad, men det råder ingen tvekan om att ristningen, som redan Kyle Robert Crocker (1983 s. 298 f.) har argumenterat för, ska tillskrivas ristaren Torgöt Fotsarve (se även Stille 1999 s. 168, 197 och passim). I de ristningar som antingen har signerats av denne ristare eller med säkerhet kan knytas till honom finns inga exempel på att han skulle ha utelämnat nominativ-*r* i personnamn, vilket är ett starkt argument för att skrivningen **kupfast** ska tas på allvar.⁴

³ Ytterligare ett par runstenar, U 235 (med namnet *Guðmundr*) och U 1133† (med *Guðvör*), har i Samnordisk runtextdatabas förts till stilgruppen RAK, men ortografiska skäl, bl.a. **o**-runan som tecken för /o(:)/, talar för att de tillhör en något senare tid än den karakteristiska gruppen av ornamenterade runstenar i Uppland.

⁴ På U 306, som av Brate (1925 s. 85) har attribuerats till Torgöt, förekommer namnet *Ingríðr* i nominativ både i formen **ikriþ** och **ikriþr**. Som Crocker (1983 s. 295 f.) har framhållit kan orna-

I uppräknningar av syskon är det visserligen vanligast att bröderna nämns först, men det finns som Judith Jesch (1994 s. 150 ff.) har visat exempel på att syskon kan redovisas i en annan ordning. Ett sådant är runstenen U 231, rest av *Heðinvī ok Øystæinn ok Ulfr ok Ólafr* till minne av deras far, ett annat U 623 med namnräcken *Gyrðr, Sigviðr och Sigfast(r)*.

Något kvinnonamn **Guðfast* är annars inte belagt, varken från runinskrifter eller medeltida källor, men det skulle utan problem ha kunnat uppstå antingen som en moving till mansnamnet *Guðfastr* eller genom variation. Man kan jämföra med *Heðinfast(r)* och *Ingifast(r)* som uppträder som både mans- och kvinnonamn (se Peterson 1981 s. 28). Om detta stämmer har vi i och med denna studie inte bara fått ytterligare ett belägg på mansnamnet *Guðfastr*, utan kanske också det första på ett kvinnonamn *Guðfast*.⁵

Referenser

- Ahnlund, Nils, 1947: Kring Frösöstenens personnamn. I: Festskrift till Iwan Wikström på hans 60-årsdag den 19 september 1947. Red. av Janrik Bromé. Lund. S. 1–10.
- Brate, Erik, 1925: Svenska runristare. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar N.F. 13:5.)
- Crocker, Kyle Robert, 1983: 'Fotr risti'. A runographer's style in the context of eleventh-century Uplandic memorial art. Ann Arbor, Michigan. (University Microfilms International.)
- F.a. 5 = Bureus, Johannes, u.å. Runahäfd eller Monumenta Runica (KB).
- F.a. 6 = Bureus, Johannes, u.å. Collectanea Runica (KB).
- F.f. 6 = Bureus, Johannes, u.å. Runstenar i kopparstick och träsnitt (KB).
- F.m. 65 = Exemplar av Johan Göransson's Bautil (1750), som har tillhört assessorn Nils Wessman och försetts med omfattande anteckningar, tillägg, tolkningar m.m. (KB).
- v. Friesen, Otto, 1928: Runorna i Sverige. En kortfattad översikt. 3 omarbetade och utvidgade uppl. Uppsala. (Föreningen Urds skrifter 4.)
- Gräslund, Anne-Sofie, 2006: Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds. I: Runes and their secrets. Studies in runology. Ed. Marie Stoklund & al. Copenhagen.
- Göransson, Johan, 1750: Bautil. Det är: Alle Svea ok Götha Rikens Runstenar ... Stockholm.
- J RS1928;66 = inskrift från Frösön i Jämtland publicerad i v. Friesen, 1928, s. 66, jfr Williams 1996 s. 46.

mentiken i ristningen ha inspirerats av den närbelägna av Torgöt signerade U 308, men såväl runformer (t.ex. förekomsten av kortkvistrunan **t**) som ortografi och ordval (t.ex. formen **hkua haggva**) talar bestämt emot att han skulle ha ristat denna sten.

⁵ Det kan noteras att det tredje namnet i namnräcken på den ovan nämnda U 623 (**kurip̃ · auk · sikuiþr · auk sikfast**) också saknar den förväntade nominativändelsen. Wessén (i UR 3 s. 48) diskuterar om det skulle kunna röra sig om ett kvinnonamn *Sigfast*, men föredrar att tolka det som mansnamnet *Sigfastr*, eftersom det följande ordet **raistu** börjar på *r-*. Mot bakgrund av det ovan anförda exemplet på **kupfast** på U 836 bör möjligheten av ett kvinnonamn även här hållas öppen.

- Jesch, Judith, 1994: Runic inscriptions and social history. Some problems of method. I: Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990. Ed. by James E. Knirk. Uppsala. (Runrön 9.) S. 149–162.
- Källström, Magnus, 2007: Mästare och minnesmärken. Studier kring vikingatida runristare och skriftmiljöer i Norden. Stockholm. (Stockholm studies in Scandinavian philology N.S. 43.)
- 2008: En tidigare okänd österledsfarare från Rasbo. Till tolkningen av inskriften på Frötunastenen U 1003. I: Fornvännen 103. S. 233–244.
- 2023a: En misskänd runsten från Salmunge och en uppländsk stormannasläkt. I: Fornvännen 118. S. 32–51.
- 2023b: Gammalt och nytt, inhemskt och lånat. Några namnfrågor på de runristade gravhällarna vid Hejnums kyrka. I: OUÅ. S. 43–65.
- Lagman, Svante, 1990: De stungna runorna. Användning och ljudvärden i runsvenska steninskrifter. Uppsala. (Runrön 4.)
- Norris, Matthew, 2016: A pilgrimage to the past. Johannes Bureus and the rise of Swedish antiquarian scholarship, 1600–1650. Lund. (Ugglan. Lund studies in the history of ideas and sciences. Minerva series 19.)
- Peterson, Lena, 1981: Kvinnonamnens böjning i fornsvenskan. De ursprungligen starkt böjda namnen. Uppsala. (Anthroponymica Suecana 8.)
- Samnordisk runtextdatabas. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. <<https://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>> (även tillgänglig genom söktjänsten Runor <<https://app.raa.se/open/runor/search>>).
- Stille, Per, 1999: Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering. Uppsala. (Runrön 13.)
- Svärdström, Elisabeth, 1936: Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter. Stockholm.
- Söderberg, Bengt G. 1967: Slott och herresäten i Sverige. Ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk. Uppland. 1–2. Malmö.
- Wessén, Elias, 1927: Nordiska namnstudier. Uppsala. (Uppsala universitets årsskrift. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 3.)
- Williams, Henrik, 1996: Runjämtskan på Frösöstenen och Östmans bro. I: Jämtlands kristnande. Red.: Stefan Brink. Uppsala. (Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4.) S. 45–63.

Summary

The runestone U 109 from Bisslinge in Ed Parish
A newly discovered runestone drawing and
somewhat about the name *Guðfastr*

By Magnus Källström

For a long time, our knowledge of the now lost runestone U 109 from Bisslinge in Ed Parish in Uppland has been based solely upon a collection of notes and a copper

engraving by Johannes Bureus from the 17th century. In the first fascicle of *Upplands runinskrifter* from 1940, the inscription is rendered as follows:

biarn auk suin litu rasa ... st faður sin auk afti • sihtirf broður sin

Biörn ok Svæinn letu ræisa ...[-fa]st, faður sinn, ok æftir Sigdiarf, broður sinn.

“Björn and Sven had raised ... -fast, their father, and in memory of Sigdjärv, their brother.”

However, some overlooked information about this stone remains in a copy of *Bautil* (1750), originally belonging to the antiquarian Nils Wessman (1712–1763), which is now in the possession of the National Library of Sweden, Stockholm (F.m. 65). Not only does it include the original drawing on which the copper engraving is based, but also some notes about a second fragment of the stone, which is reported to have been unearthed when a garden was created at Bisslinge in the year 1760. According to these notes, the inscription contained some runes completing the rune sequence ...**st** on the previously known part of the stone. This revealed the name of the deceased father, *Guðfastr*.

In 1939 one of the editors of *Upplands runinskrifter*, Elias Wessén, was shown a runestone fragment that was said to have been discovered in a terrace wall in the garden. The fragment bears only two words, *ræisa stæin*, and was given the number U 110 in the edition. It is likely that this fragment is a part of the fragment discovered in 1760 and that it originally belonged to the same stone as U 109. The full inscription can then be rendered as:

[biarn auk suin litu + rasa ×] ...tan × ift... [gupfast • faður × sin × auk + ifti + sihtirf + broður sin •] | þy...

Biörn ok Svæinn lētu ræisa [s]tæin æft[ir] Guðfast, faður sinn, ok æftir Sigdiarf, bróður sinn ...

»Björn and Sven had this stone raised in memory of Gudfast, their father, and in memory of Sigdjärv, their brother ...»

The name *Guðfastr* belongs to the large group of names formed with the name element *fastr*, identical to an adjective meaning ‘firm; strong’. Names containing this element are common in Viking Age runic inscriptions in central Sweden and are distinctive for the naming in this area during the period. In Upplandic runic inscriptions from the Late Viking Age, most of the examples of the compounded male name *Guðfastr* can be found in the western and northern parts of the region, a distribution that appears to continue into the medieval period. Not only was the name element *-fastr* adopted in the formation of male names but it can also be found in female names such as *Heðinfast* and *Ingifast*. It is therefore suggested that the rune sequence **kupfast** on the runestone U 836 from Alsta in Nysätra Parish, which lacks the expected nominative ending *-r*, should be reinterpreted as a woman’s name.

